

**Problematyka etnograficzna
w działalności Płockiego Towarzystwa Naukowego
(okres II Rzeczypospolitej)**

W roku 1902 Józef Zieliński, właściciel majątku Łączyn, w obliczu grożącej jego dobrom licytacji, zdecydował się przekazać w darze dla miasta Płocka, liczącą ok. 20.000 woluminów bibliotekę. Twórcą tak znacznego na owe czasy księgozbioru, był ojciec Józefa - Gustaw Zieliński, powstaniec listopadowy, bibliofil i literat (autor m.in. poematu „Kirgiz”). Po powrocie z Syberii w roku 1842 i odziedziczeniu 5 lat później dóbr skępskich w powiecie lipnowskim, guberni płockiej, obejmujących ok. 150.000 ha., rozpoczął on gromadzenie książek, map, atlasów, rycin i rękopisów.¹ Zbiór, dzięki dobrej kondycji finansowej właściciela szybko się rozrastał, stając wartościowym nie tylko ze względu na ilość, ale i na jakość gromadzonych dzieł. Biblioteka Skępska (taką nazwą określa się księgozbiór Gustawa) zawierała m.in. 39 inkunabułów, zaś wśród pozycji XVI - wiecznych znajdowały się dzieła takiej miary jak Statuty Jana Łaskiego z 1506 r., czy pierwsze wydanie „De revolutionibus orbium coelestium” Mikołaja Kopernika, Norymberga 1543.²

W 1902 roku miasto Płock stało się więc przed ogromną szansą przejęcia księgozbioru. Kto miałby się jednak tym zająć? Jaka instytucja czy osoba prywatna w imieniu miasta podjęłaby się wyzwania, przy dodatkowo niesprzyjających warunkach politycznych? Te jednak uległy zmianie. Po rewolucji 1905 roku powstało prawo o stowarzyszeniach, umożliwiające zakładanie i rejestrację towarzystw ogólnonaukowych. Grupa płockich społeczników, którym los biblioteki Skępskiej umieszczonej tymczasowo w budynku Towarzystwa Rolniczego, a następnie w pomieszczeniach kapituły płockiej nie był obojętny, skorzystała z tej okazji i 28 grudnia 1906 r. zgłosiła do legalizacji Towarzystwo Naukowe Płockie (TNP). Inicjatorami - założycielami byli: Aleksander Maciesza, ksiądz Tomasz Kowalewski, Adam Grabowski i Aleksander Zaleski.³

1 A. Stogowska, *Dzieje i funkcje Biblioteki Towarzystwa Naukowego Płockiego w latach 1820 - 1985*, Płock 1994, s. 67, 72.

2 Ibidem, s. 79 - 80.

3 H. Rutka, *Towarzystwo Naukowe Płockie 1820 - 1830 - 1907 - 1927*. Notatka historyczna, Płock 1929, s. 5.

Pierwsze zebranie odbyło się 23 marca 1907 roku. Dzień ten uznaje się za datę powstania, a raczej reaktywowania TNP, gdyż powołano się na tradycję i spuściznę Towarzystwa Naukowego przy Szkole Wojewódzkiej Płockiej, działającego w latach 1820 - 1830.⁴

Działalność Towarzystwa przed wybuchem I - szej wojny światowej istotna jest dla okresu międzywojennego z kilku zasadniczych powodów. Po pierwsze Statut (Ustawa TNP) z roku 1906 obowiązywał przez kolejnych 27 lat. Jest to o tyle ważne, iż twórcy tego dokumentu mając na uwadze stałe zagrożenie rusyfikacją, rozbudowali w nim cele oświatowe. W rozdziale I paragraf 2 znalazł się nawet zapis mówiący, że dla osiągnięcia celów oświatowych Towarzystwo ma prawo „... urządzać systematyczne wykłady poszczególnych przedmiotów ze wszystkich dziedzin nauki, nie wyłączając początkowego nauczania”.⁵ Odbiło się to wyraźnym piętnem na działalności Towarzystwa w latach 1906 - 1914 oraz pierwszych latach międzywojennych. W kolejnym statucie z 1933 roku w rozdziale poświęconym celom i środkom działania, nie pojawiają się już wogóle paragrafy mówiące o zadaniach oświatowych.⁶ Wynikało to z faktu, iż po I - szej wojnie światowej TNP stopniowo uwalniało się od zadań, których realizacją zajęło się niepodległe państwo polskie. Należy jednak podkreślić, że obydwa wspomniane akty nie krępowały potencjalnych badaczy ani pod względem dyscyplin, ani też ze względu na zasięg terytorialny ewentualnej penetracji naukowej (Statut z 1906 r. mówi o guberni płockiej, zaś z 1933 r. o Mazowszu Płockim i terenach z nim związanych).⁷ Określone w statutach cele założone, stwarzały więc wystarczające podstawy, aby podejmować także zagadnienia związane z wsią, jej teraźniejszością i historią, mieszkańcami ich pracą, kulturą i warunkami życia.

Drugim istotnym zagadnieniem jest aktywność członków Towarzystwa, którzy „przenieśli” je przez niewątpliwie trudny okres I wojny światowej. Wypada wspomnieć przynajmniej trzy postacie. Dr Aleksander Maciesza (1875 - 1945) - prezes TNP w latach 1907 - 1945, lekarz, społecznik, pierwszy prezydent Płocka w niepodległej Polsce, autor ok. 200 prac z dziedziny antropologii fizycznej, higieny, statystyki, historii, fotografii i regionalizmu. Stefan Rutski (1855 - 1932) - wiceprezes, pedagog, dyrektor Archiwum Państwowego w Płocku. Zajmował się katalogowaniem i opracowywaniem zbiorów bibliote-

4 Vide: W. Rolbiecki, *Towarzystwo Naukowe przy Szkole Wojewódzkiej Płockiej*, Warszawa 1966.

5 Ustawa Towarzystwa Naukowego Płockiego, Płock 1906, s. 1.

6 Statut Towarzystwa Naukowego Płockiego, Płock 1933, s. 1 - 2.

7 O statutach czytaj także: A. Pęczek, *Trzy statuty Towarzystwa Naukowego Płockiego* [w:] *Towarzystwo Naukowe Płockie 1820 - 1830, 1907 - 1957*, „Kultura i Społeczeństwo”, 1958, nr 2, s. 92.

cznych. Halina Rutska (1868 - 1932) - małżonka Stefana, organizatorka i kustosz Muzeum TNP, nauczycielka. Zajmowała się sprawami administracyjno - gospodarczymi oraz kontaktami z innymi placówkami naukowo - kulturalnymi. Stefan i Halina Rutszy uporządkowali w Płocku Bibliotekę Skępską pod nazwą Biblioteka im. Zielińskich, a następnie strzegli jej przed grabieżą i dewastacją w trakcie I - szej wojny światowej. Obydwójce pracowali społecznie, utrzymując się pod koniec życia z emerytury Stefana, dzięki czemu do 1928 roku Towarzystwo nie zatrudniało etatowego pracownika.⁸

Warto wspomnieć, iż działalność TNP w okresie międzywojennym była możliwa dzięki stosunkowo szybkiemu stworzeniu pewnej bazy materialnej. Mimo braku funduszy, dzięki kredytom, nabyto w 1908 r. za 24.000 rb. pochodzący z XV w. dom przy pl. Kanoniczym 8 (ob. G. Narutowicza). Do dnia dzisiejszego mieści się w nim siedziba Towarzystwa.

Prace TNP w latach 1907 - 1914 skupiały się wokół działalności bibliotecznej, muzealnej i oświatowej. W 1908 r. na dzień przed likwidacją przez rosyjskie władze Macierzy Szkolnej, Towarzystwo przejmuje w guberni płockiej 27 jej bibliotek i domów ludowych, aby w całości zwrócić je po 9 latach odrodzonej Macierzy.⁹ Zarysowały się także pewne kierunki zainteresowań problematyką wiejską. W 1914 r. A. Maciesza wraz ze swą małżonką Marią - również aktywną działaczką Towarzystwa - odbyli 2 tygodniową wycieczkę w okolice Myszynca. Prezes prowadził tam badania z zakresu antropologii fizycznej - swej ulubionej dziedziny, zaś Maria Macieszyna przywiozła do muzeum kilkanaście okazów kurpiowskich strojów ludowych i sprzętów.¹⁰ Wydarzenie to zapoczątkowało cały szereg działań Towarzystwa Naukowego Płockiego związanych z badaniem Kurpiowszczyzny - mało wówczas znanego zakątka kraju.

Podczas I - szej wojny światowej, oraz wojny polsko - sowieckiej działalność TNP ograniczała się do akcji mających na celu zabezpieczenie przed rozproszeniem bądź zniszczeniem mienia kulturalnego własnego, państwowego (archiwa) i prywatnego.

Po wojnie, w 1923 roku pojawia się opracowanie „Puszczanie przasnyscy. Przyczynek do charakterystyki antropologicznej Kurpiów”, będące plonem antropometrycznych pomiarów dokonanych przed wojną przez A. Macieszę. Autor zbadał 113 mieszkańców trzech gmin Baranów, Zaręby, Jednorzec. Wykazał m.in., iż tereny te zamieszkuje ludność o oczach jasnych, skórze barwy białej, włosach - szatyn, wzrostu 165 cm. w przypadku puszczan i 151,5 cm. w przypadku puszczanek. Maciesza badał także szereg innych cech takich jak: wymiary głowy, budowę twarzy, ciąg (rozwartość rąk), proporcjonalność bu-

8 H. Kostanecka, *Towarzystwo Naukowe Płockie 1820 - 1830, 1907 - 1957*, „Kultura i Społeczeństwo”, 1958, nr 2, s. 92.

9 H. Rutska, *op. cit.*, s. 6.

10 Ibidem, s. 8.

dowy ciała itp., porównując wyniki swoich pomiarów z wynikami badań dokonanych przez innych antropometrów w różnych częściach kraju. Prezes TNP wykonał także w trakcie badań kilkadziesiąt fotografii.¹¹

Kurpiowszczyzną zainteresował się również ksiądz Władysław Skierkowski, jeden z aktywniejszych działaczy Towarzystwa w 20. - leciu międzywojennym. Tym razem przedmiotem poszukiwań badawczych był folklor muzyczny, ujęty na tle zwyczajów i obrzędów mieszkańców regionu. W. Skierkowski urodził się w 1886 roku we wsi Głużki koło Mławy. Po ukończeniu szkoły powszechnej przeniósł się do Płocka, gdzie uczył się muzyki od księdza Eugeniusza Gruberskiego i pracował jako organista w kościele poreformackim. W 1906 roku wstąpił do seminarium duchownego, które ukończył 6 lat później. W latach 1912 - 1929 obowiązki kapłańskie pełnił na Kurpiach, obejmując kolejno parafie w Dzieżgowie, Myszyńcu, Krasnosielcu i Różanie.¹² W okresie tym rozpoczął gromadzenie pieśni z okolic w których przebywał. Po latach ks. W. Skierkowski wspominał: „... w Myszyńcu, w chwilach wolnych od zajęć duszpasterskich zacząłem spisywać melodie, coraz więcej zapalając się do tej pracy. Nie przychodziło to z łatwością, dopóki nie zdobyłem całkowitego zaufania moich parafian. Przyczyniła się do tego w znacznym stopniu wielka wojna i wielkie nieszczęście jakie spadło na puszcę. (...) Wtedy uchodząc wraz z ludnością przed pociskami musieliśmy ukrywać się w lasach, po najbardziej zapadłych wioskach. (...) tam stłoczeni po ciasnych chatach przebywaliśmy razem całymi dniami i tygodniami, tam dzieliliśmy się nieraz ostatnim kawałkiem chleba. Wtedy nastąpiło wzajemne zbliżenie. Wtedy niejeden stary Kurp brał chętnie na moją prośbę swoje stare skrzypczki nawet gdy nad wioską przelatywały pociski i wygrywał stare melodie smutne i wesołe, które skwapliwie zapisywałem”.¹³

W 1920 r. W. Skierkowski zostaje proboszczem w Ciachcinie a 5 lat później w Imielnicy pod Płockiem. Wówczas to nawiązuje kontakty z TNP, którego członkowie, a w szczególności A. Maciesza i H. Rutska, żywo zainteresowani są pasją 40 - letniego księdza. Prezes Towarzystwa, zapoznawszy się z pokaznym już wówczas dorobkiem badawczym Skierkowskiego, zwrócił się do muzykologa dr. Adolfa Chybińskiego ze Lwowa, z prośbą o rady i wskazówki w sprawie wydania zbioru pod nazwą „Puszcza Kurpiowska w pieśni”. A. Chy-

11 Vide: A. Maciesza, *Puszczanie przasnyscy. Przyczynek do charakterystyki antropologicznej Kurpiów*, Warszawa 1923.

12 A. Stogowska, *Ksiądz Władysław Skierkowski - badacz Kurpiowszczyzny*, „Notatki Płockie”, 1995, nr 3 / 164, s. 22.

13 Cyt. za: F. Wybult, *Materiały biograficzne dotyczące niektórych zasłużonych członków Towarzystwa Naukowego Płockiego*, [w:] *Towarzystwo Naukowe Płockie 1820 - 1830 - 1907 - 1957. Szkice i materiały*, *op. cit.*, s. 164.

biński udzielił wielu cennych uwag, zachęcając m.in. Skierkowskiego do prowadzenia pełniejszej dokumentacji w trakcie gromadzenia materiałów.¹⁴ W. Skierkowski zapisywał datę, miejscowość, gminę, dane dotyczące informatora, ilość pieśni od niego uzyskanych oraz liczbę utworów zapisanych danego dnia.

„Puszcza Kurpiowska w pieśni” - zbiór liczący 790 utworów ukazał się dzięki dotacjom Funduszu Kultury Narodowej w „Rocznikach Towarzystwa Naukowego Płockiego” 1929, 1931, 1933, a także w postaci osobnych zeszytów drukowanych w latach 1928, 1929, 1933, 1934. We wstępie ksiądz Skierkowski napisał: „Zbiorek mój ma na celu uratować od zagłady i zapomnienia melodie i teksty, coraz bardziej ginące i zapewnić nauce etnografii materiał wartościowy, gdyż autentyczny”.¹⁵ W zdaniu tym odnajdujemy jakże cenną u badacza wiarę zarówno w głęboki sens, jak i rzetelność swoich poszukiwań. Część pierwsza, Zatytułowana „Zaręczyny i Wesela na Puszczy”, to nie tylko zapisy nutowe i teksty pieśni, ale także bogaty komentarz, opisujący przebieg kolejnych etapów uroczystości: zrękowin, rozplecin, odjazdu do kościoła itd.

Władysław Skierkowski wygłasza w Towarzystwie referaty: Gody na Kurpiach (1934), Zwyczaje i wierzenia zniwne na Kurpiach (1936), Zwyczaje i obrzędy pogrzebowe na Kurpiach (1939).¹⁶ Wykonuje także gromadzone przez siebie melodie. Jedno z najpierwszych znanych zdjęć dotyczących TNP z lat międzywojennych przedstawia Księdza Skierkowskiego przy pianinie podczas jednego z zebrań. Mimo obowiązków duszpasterskich, za namową i i wsparciem ze strony Towarzystwa Skierkowski w dalszym ciągu prowadzi badania na Kurpiach. Udaje się tam rokrocznie w okresie wakacyjnym. Dysponując niebywałym słuchem, znając świetnie teren i gwarę kurpiowską, posługując się ołówkiem i papierem nutowym, zapisuje od kilku do kilkunastu pieśni dziennie.¹⁷ Przywozi także eksponaty, które znacząco wzbogacają dział etnograficzny i sztuki ludowej Muzeum TNP.

Ksiądz Skierkowski dał się również poznać jako autor utworów scenicznych. Widowisko ludowe „Wesele na Kurpiach”, wystawione po raz pierwszy w teatrze płockim w 1928 roku, cieszyło się niemałym powodzeniem. W Płocku wystawiano je 30 razy. Widowisko prezentowano także za granicą. W 1935 w Brukseli i Antwerpii, podczas odbywającego się w Belgii Tygodnia Sztuki i Pieśni Ludowej, a następnie w Londynie i Holandii. Drugie widowisko „Pod-

14 H. Gadomski, *Władysław Skierkowski 1886 - 1941*, Ostrołęka 1982, s. 10.

15 W. Skierkowski, *Puszcza Kurpiowska w pieśni*, „Rocznik Towarzystwa Naukowego w Płocku”, 1929, T. I, s. 34.

16 M. Kieffer, *Zarys dziejów Towarzystwa Naukowego Płockiego*, [w:] Towarzystwo Naukowe Płockie 1820 - 1830 - 1907 - 1957. Szkice i materiały, *op. cit.*, s. 41 - 44.

17 H. Gadomski, *op. cit.*, s. 8.

czepiny albo przenosiny weselne na Kurpiach", grane na scenach w Płocku i Poznaniu nie odniosło już takiego sukcesu.¹⁸

Rękopisy W. Skierkowskiego podzielone zostały przez autora na 10 części: zaręczyny i wesele na Puszczy, pieśni zalotne i miłosne, ballady, pieśni sieroce, pieśni rodzinne, pieśni komiczne, pieśni żałobne, pieśni pasterskie, pieśni przy żniwach, pieśni roczne. TNP wydało jedynie dwie pierwsze części. Spośród 2280 pieśni zgromadzonych przez Skierkowskiego 1490 nie zostało opublikowanych i w formie rękopisów znajduje się w archiwum Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego we Wrocławiu.¹⁹ Ten wybitny muzykolog, kontynuator prac Oskara Kolberga i Zygmunta Glogera zmarł w Działdowie 20 sierpnia 1941 roku, internowany tam przez Niemców wraz z wieloma duchownymi Diecezji Płockiej.

W tym samym nurcie badań nad Kurpiowszczyzną umieścić należy opiekę, jaką Towarzystwo Naukowe Płockie otoczyło powstałą w 1935 roku Stacją Badań Naukowych Dorzecza Środkowej Narwi zorganizowaną i prowadzoną przez wybitnego etnografa Adama Chętnika w Nowogrodzie Łomżyńskim. Placówka ta działała jako oddział - sekcja Towarzystwa, posiadająca własny statut. Czytamy w nim m.in.: „Zadaniem Stacji jest skoordynowanie badań naukowych na terenie dorzecza Narwi środkowej ze szczególnym uwzględnieniem Kurpiowszczyzny (...) Badania pod kierownictwem fachowców prowadzone będą w zakresie nauk: a) antropologii, archeologii, budownictwa i sztuki ludowej, etnografii, historii, stosunków ekonomiczno - prawnych, językoznawstwa, b) geografii, geologii, hydrografii, botaniki, zoologii itp. Stacja dążyć będzie do obudzenia zainteresowań naukowych wśród miejscowego społeczeństwa, starać się będzie rozciągać opiekę nad zabytkami przyrody, historii, sztuki, oraz prowadzić ich rejestrację”.²⁰ Na podstawie gromadzonych materiałów placówka ta miała m.in. wydawać monografie, udzielać porad w sprawie prowadzenia kronik i organizacji widowisk oraz obchodów. Stacja posiadała własną bibliotekę z czytelnią, pracownię, pokoje gościnne, łodzie. Odwiedzali ją znakomici uczeni m.in. prof. Kazimierz Moszyński i Eugeniusz Frankowski - dyrektor Muzeum Etnograficznego w Warszawie.²¹

Adam Chętnik prowadził badania terenowe w powiatach łomżyńskim i ostrołęckim, przyspieszone ze względu na komasacje, procesy kolonizacyjne i wzmożone karczowanie kurpiowskiej puszczy. Dotyczyły one początków rolnictwa, pierwotnego hutnictwa, bartnictwa, przemysłu bursztynowego, plecionkarstwa, rybołówstwa. Nad Narwią i Pisą zbierano także materiały dotyczące

18 A. Stogowska, *Ksiądz Władysław Skierkowski...*, *op. cit.*, s. 24 - 25.

19 H. Gądomski, *op. cit.*, s. 4.

20 Cyt. za: M. Pokropek, *Adam Chętnik badacz Kurpiowszczyzny*, Ostrołęka 1992, s. 32.

21 Ibidem, s. 33.

przemysłu związanego z wydobywaniem dębów czarnych. Na czele stacji stał Komitet, w którego skład w 1936 roku wchodził: Bronisław Hryniewiecki - prof. UW i dyrektor Ogrodu Botanicznego w Warszawie, Roman Kobendza - botanik, prof. w Szkole Głównej Gospodarstwa Wiejskiego, Roman Jakimowicz - archeolog i muzeolog, dyrektor państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie, oraz dwaj działacze TNP dr A. Maciesza i ksiądz kanonik Władysław Skierkowski. A. Chętnik piastował funkcję kierownika placówki.²²

Oprócz opieki merytorycznej Towarzystwo miało zadanie zdobywać subsydia na działalność Stacji w Nowogrodzie. W budżecie na rok 1937 przeznaczono na ten cel 3.500 zł., przy całkowitych wydatkach TNP rządu 24 - 25 tys.²³ Taką samą kwotę planowano przydzielić na potrzeby tej placówki w 1939 roku.²⁴ Na skutek ustawicznych kłopotów finansowych Towarzystwu nie starczało środków na wydawanie publikacji, będących efektem badań A. Chętnika. Planowano wprowadzić wydać jego pracę pt. „Dawni strzelcy kurpiowscy”, jednak cel ten nie został osiągnięty. Autor był zmuszony wydawać na własny koszt najpilniejsze materiały, które ukazywały się w formie cyklu książeczek zatytułowanym „Czytelnia Nadnarwiańska”.²⁵

Działalność Stacji Badań Naukowych Dorzecza Środkowej Narwi, to tylko jedna z wielu inicjatyw A. Chętnika zmierzających do poznania i wszechstronnego zbadania Kurpiowszczyzny. Jednak powstanie tej placówki pod auspicjami TNP było dla tego stowarzyszenia wielkim wyzwaniem, osiągnięciem i wyróżnieniem.

Choć tematyka kurpiowska zajmowała wyjątkową rolę w pracach Towarzystwa, to jednak w orbicie zainteresowań członków, znalazły się także tereny wiejskie położone bliżej Płocka. W okolicy miasta organizowano wiele wycieczek. Uwadze ich uczestników nie mogły uciec zmiany zachodzące w kulturze ludowej np. położonego na pd. - wschód od Płocka subregionu gabińsko - sannickiego. Halina Rutska pod koniec lat 20 - tych pisała: „Na morzu szarżyny pozostały jedynie dwie barwne wysepki: Kurpie i Czarne Mazury w okolicach Gębina i Sannik. Ale i te w oczach płowieją. Farby chemiczne i moda wypierają dawne barwy wełniaków, które z wolna przechodzą w kolor ciałowy, harmonizujący z nowymi pończochami, samodzielny, stary sprzęt ustępuje fabryka-

22 Działalność Towarzystwa Naukowego Płockiego w roku 1936, „Głos mazowiecki” 1937, nr 25, s. 4.

23 Podaję za: A. Stogowska, Rola intelektualna i kulturotwórcza Towarzystwa Naukowego Płockiego w latach 1820 - 1830, 1907 - 1939, Towarzystwo Opieki nad Zabytkami Oddział w Płocku, Płock 1998, s. 167.

24 M. Kieffer, *op. cit.*, s. 48.

25 Ibidem, s. 46 - 47.

tom. (...). Wszelkie wybitniejsze rysy niwelują ułatwiona komunikacja, emigracja, wojskowość, a zwłaszcza szkoła, która jak kraj długi i szeroki przenosi z miejsca na miejsce te same czytanki, śpiewanki, malowanki, wycinanki."²⁶

Na przełomie czerwca i lipca 1929 roku TNP było organizatorem Okręgowej Wystawy Regionalnej podejmującej zagadnienia gospodarcze, społeczne i kulturalne 5 powiatów: plockiego, płońskiego, sierpeckiego, rypińskiego i gostynińskiego. Ze względu na specyfikę i rolniczy charakter regionu wystawa musiała także prezentować dorobek obszarów i środowisk wiejskich, tym bardziej, iż wśród 7 działów ekspozycji pojawiły się takie jak rolniczo - handlowo-przemysłowy, oraz etnograficzny, obejmujący przemysł i sztukę ludową.²⁷ Warto także wspomnieć o odczytach z lat 30 - tych. Oprócz wspomnianych wcześniej wystąpień ks. W. Skierkowskiego na uwagę zasługują odczyty: I. Malewskiego „Rybołówstwo w powiecie plockim" (1930), Grzegorzewskiego „Uprawa wikliny i koszykarstwo w powiecie plockim" (1931).²⁸

Niezmierznie owocna ze względu na rozmach badań i ich wartość dokumentacyjną, była współpraca i wsparcie jakie Towarzystwo Naukowe Płockie okazało swojemu członkowi Marcinowi Kacprzakowi. Ten lekarz higienista, epidemiolog, jeden z najwybitniejszych przedstawicieli medycyny społecznej i niewątpliwy autorytet w tej dziedzinie zarówno u schyłku II - giej Rzeczypospolitej, jak i w pierwszym 20 - leciu Polski Ludowej, prowadził w latach 1932 - 1933 badania dotyczące warunków życia plockiej wsi. TNP jako regionalna placówka naukowa najlepiej zorientowana w terenie, żywo zainteresowana podjętą problematyką, mająca w swoich szeregach zarówno lekarzy jak i ludzi znających specyfikę badań wiejskich udzieliła M. Kacprzakowi teoretycznej i praktycznej pomocy.²⁹

Zbadano na terenie powiatu 1528 zagród oraz warunki życia u 500 rodzin służby folwarcznej. Uzyskany w ten sposób materiał stał się podstawą wydanej przez Instytut Spraw Społecznych monografii „Wieś plocka. Warunki bytowania", Warszawa 1937. To liczące ponad 200 stron opracowanie podzielone zostało przez autora na 2 części. Pierwsza to zwięzły opis powiatu zawierający m.in. dane statystyczne dotyczące nie tylko stanu zdrowia ale także rolnictwa, ludności, klimatu i oświaty. Część druga zawiera rozdziały - wieś gospodarska, służba folwarczna, oraz rozdział trzeci poświęcony kościołom, plebaniom, dworom i szkołom.³⁰

26 H. Rutska, *op. cit.*, s. 13.

27 A. Stogowska, *Rola intelektualna i kulturotwórcza ...*, s. 164.

28 M. Kieffer, *op. cit.*, s. 42 - 43. Nie udało mi się ustalić imion prelegentów (D.K.).

29 Sprawozdanie z działalności T-wa Naukowego zak rok 1932, „Rocznik Towarzystwa Naukowego w Płocku", 1934, T. III, s. 29.

30 M. Kacprzak, *Wieś plocka, Warunki bytowania*, Instytut Spraw Społecznych, Warszawa 1937.

Dzięki zgromadzonemu materiałowi M. Kacprzak dokonuje analizy każdego niemal zakamarka wiejskiej chaty, nie pomijając ujęcia danych dotyczących obecności i jakości zamków u drzwi lub rynien na zewnątrz budynków. Oddzielne akapity autor poświęca wietrzeniu pomieszczeń, wilgoci, przyborom do mycia, porządkowi i czystości w mieszkaniach, ogrzewaniu, oświetleniu, wodzie, ustępom, a więc wszystkim kwestiom mogącym mieć decydujący wpływ na stan zdrowia mieszkańców. Stosowne fragmenty dotyczą także wyposażenia w poszczególne meble, ozdabianiu mieszkań, obecności w nich książek, pism, zegarów. M. Kacprzak zrezygnował z podjęcia kwestii żywnościowych. Uznał bowiem, że bez stosownych ekspertyz chemicznych nie będzie w stanie dokładnie zagadnień tych opisać.³¹ Nie omieszczał jednak odnotować obecności, ilości i jakości naczyń stołowych i kuchennych, sposobów jedzenia i przechowywania produktów spożywczych. Zajął się również stanem odzieży.

Zebranie tak różnorodnego materiału możliwe było dzięki wykorzystaniu narzędzia badawczego w postaci ankiety, którą przeczytać możemy w załącznikach do opracowania. Obszerny formularz zawierał pytania podzielone na 6 części: wiadomości ogólne, mieszkanie, urządzenie i utrzymanie mieszkania, podwórze, woda, usuwanie nieczystości.³² Ogółem zbadano warunki życia 12.445 osób, co stanowiło prawie 14 % ogółu ludności wiejskiej powiatu płockiego (w/g danych z 1931 roku).³³ Materiał zbierany był w l. 1932 - 1933 w 139 wsiach należących do wszystkich 15 gmin powiatu, po czym uzupełniany przez kolejne 2 lata. Fakty te pozwalają uznać monografię za szeroki i wierny obraz warunków życia mieszkańców płockiej wsi pierwszej połowy lat 30. Zgromadzone dane, wówczas wartościowe dla higienistów, dzisiaj stają się niezmierznie cenne dla etnografów zajmujących się budownictwem ludowym, wyposażeniem wnętrz itp.

Opracowanie zawiera ok. 70 fotografii kościołów, dworów, szkół, zagrod, chałup, wnętrz i ustępów, kilkadziesiąt rysunków gł. mebli, pieców, studni, budynków mieszkalnych i gospodarczych. Cenne są także wykonane przez studentów Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej kompletne (rzuty - przekroje) plany charakterystycznych typów domostw z obszaru powiatu płockiego.³⁴ Analizę danych ułatwia kilkadziesiąt tabel.

We wstępie do monografii Marcin Kacprzak podkreśla poparcie jakie otrzymał ze strony TNP, zaś wykonana na terenie badań fotografia obok

31 Ibidem, s. IX.

32 Ibidem, s. 206 - 209.

33 Ibidem, s. 20.

34 Ibidem, s. 194 - 205.

umieszczona, przedstawia grupę osób, w której rozpoznajemy A. Macieszę i W. Skierkowskiego.³⁵

Przy wyborze powiatu płockiego jako obszaru badań nieobce były M. Kacprzakowi także pewne pierwiastki uczuciowe, do czego sam się zresztą przyznaje.³⁶ Urodził się bowiem w 1888 r. w Podolszycach (obecnie dzielnica Płocka). Jednak sama problematyka warunków bytowania i pracy ludności wiejskiej, jak również kwestie społeczno - zapobiegawcze, zmierzające w konsekwencji do upowszechnienia opieki zdrowotnej interesowały go już od dawna i długo tematyce tej pozostać wierny. Hasło, którego jest autorem: „zdrowie obywatela przestało być jego własnością indywidualną” doskonale charakteryzowało postawę i poglądy M. Kacprzaka.³⁷ Już przed wojną postulował on zcentralizowanie działań związanych z ochroną zdrowia.³⁸ Okres Polski Ludowej urzeczywistnił wiele jego postulatów. Zaangażował się więc tym silniej w działalność lekarza, pedagoga i uczonego, piastując m.in. wysokie godności akademickie.³⁹

Liczba członków TNP w okresie międzywojennym wahała się w granicach 100 - 150 osób, z których część mieszkała poza Płockiem. Miasto pozbawione było bazy i zaplecza naukowego w postaci wyższej uczelni. Samo Towarzystwo, co podkreślają wszyscy niemal jego badacze, zmagало się wówczas z poważnymi problemami finansowymi, a najważniejszą kwestią było utrzymanie oraz rozwój biblioteki i muzeum. W takich warunkach zagadnienia wiejskie (wszak nie jedyne i nie priorytetowe), mogły być podejmowane jedynie przez indywidualności, osoby posiadające nie tylko chęci, ale i kwalifikacje, pasjonatów, ale nie amatorów. Indywidualności takie się pojawiły. Poczynania antropologa i regionalisty A. Macieży, folklorysty ks. W. Skierkowskiego, higienisty M. Kacprzaka, a także współpraca z etnografem A. Chętnikiem, stanowiły wyraźny nurt w działalności Towarzystwa Naukowego Płockiego w latach 20. i 30. kończącego się stulecia.

35 Ibidem, s. X.

36 Ibidem, s. IX.

37 M. Kacprzak, *Pisma wybrane*, PZWL, Warszawa 1968, s. 71.

38 H. Kirscher, *Postać Marcina Kacprzaka na tle rozwoju medycyny społecznej w Polsce*, „Archiwum Historii i Filozofii Medycyny”, 1988, R. 51, nr 1, s. 99.

39 Prof. Marcin Kacprzak od 1945 r. prowadził Katedrę Higieny Akademii Medycznej w Łodzi, następnie był dziekanem, a w latach 1953 - 1962 rektorem AM w Warszawie.